

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פסח, תשס"ט
מספר 804מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שלוש מנות מן בערב פסח במדבר

יש כמה מנהגים בדבר מספר המצות המונחות בקערת ליל הסדר. רב פפא אומר: ¹ "הכל מודים שבפסח מניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע". הטעם לנטילת מצה פרוסה וויתור על שתיים שלמות מנומק בלשון המקרא "לחם עני". ² היעדר האות וי"ו במילה "עני" מסמלת שבר ואי שלמות. ³ ובעל "אור זרוע" ⁴ מציין: "לא מצאנו בתלמוד שצריך לעשות שלוש מצות של מצווה, אלא אדרבה מוכח בירושלמי דלא בעינן כי אם שתיים".

בני בבל וארץ ישראל נחלקו אלה מאלה במנהגייהם. ⁵ בכבל בצעו בשבתות ובימים טובים שתי כיכרות שלמות, ובארץ ישראל בצעו כליל שבת אחת וביום השבת את האחרת. כשחל פסח בשבת, בכבל הניחו פרוסה בין שתי מצות שלמות, ובארץ ישראל – פרוסה ושלמה. כשפסח חל בימות החול, הן אנשי כבל הן אנשי ארץ ישראל הניחו מצה שלמה ומצה פרוסה. הרמב"ם ⁶ והרי"ף ⁷ פסקו להניח בפסח מצה שלמה ומצה פרוסה, וכך נהג גם הגר"א. ⁸ הטור והשו"ע ⁹ הורו להניח שלוש מצות ולא חילקו בין פסח שחל בשבת ובין פסח שחל בחול. את נוהג שלוש המצות מסביר הרא"ש ¹⁰ שבפסח ראוי לבצוע על שתיים שלמות כשאר ימים טובים ואין לשנות מכך. על כן קיום מצה פרוסה צריך להתקיים במצה שלישית.

מנהג שלוש מצות שלמות כליל הסדר טעון ליבון נוכח האפשרות להסתפק בשתיים שלמות ופרוסה, כדרך אנשי כבל בפסח שחל בשבת. יש הסבורים ששלוש המצות מסמלות את לחמי התודה המכילים שלושה מינים של מצה שמקריב המשתחרר מבית האסורים. ¹¹ וכתב ספר המנהיג (הלכות פסח, סי' טט): על כן מניחים על השולחן שלוש מצות, כנגד שלושה מיני לחמים שהיו באים עם התודה שהם מצה (חלות, ריקיין ורבוכה, ויק' ז:יב), אבל מין הלחם הרביעי שהיה בא עם התודה היה נעשה חמץ (שם יג) ולכן אין עושים לו זכר לפסח.

הסבר זה מעורר קושי לנוכח העובדה שלחמי התודה כללו ארבעה סוגים, והסרת אחד מהם פוגם בתודה. יתרה מכך – חמץ שהיה מעורב באחד מלחמי התודה הביא להוצאת "מזמור לתודה" מתפילת הפסח.

¹ תלמוד בבלי, ברכות לט ע"א.

² דברים טז:ג.

³ **תשובות הגאונים**, שערי תשובה, סימן רפ': "דהא אנו חייבים לבצוע על שתי ככרות ביי"ט וכיון שי"ט איהו, בוצע על שתייהן ואע"פ שפרוסה אחת מהן, היינו משום לחם עוני ושתי ככרות קרו להו", **שו"ע הרב** סי' תע"ה סעיף ג'.

⁴ **אור זרוע**, ח"ב, הלכות פסחים, סימן רנ"ב.

⁵ הראב"ה, ח"ב, מסכת פסחים, סימן תכ"ה.

⁶ רמב"ם הלכות חמץ ומצה, ח, ו. הלכות שבת ל, ט.

⁷ ר' אלפסי, פרק ערבי פסחים דף כה, ע"ב. הנצי"ב בשו"ת **משיב דבר**, סי' כא העיר על הרי"ף שמאחר שהתורה פטרה בפסח מלחם משנה, יכול אדם לצאת ידי חובה בפרוסה אחת. כך נהג גם הגר"א.

⁸ ר' ד"ש מובשוביץ, **שדה אליהו**: ביאור הגר"א השלם על הש"ס, מסכת ברכות חלק ב', ירושלים, עמ' קלז.

⁹ אור"ח, ג, סימן תעג, סעיף ד.

¹⁰ הראש, פרק ערבי פסחים סי' ל.

¹¹ בבלי, ברכות נד ע"ב.

אחרים קושרים בין שלוש המצות לשלוש הכיתות בעם: כוהנים, לוויים וישראלים, או שלושת האבות – אברהם, יצחק ויעקב. ברם סימבוליקה זו רלוונטית לכל סעודות השנה, ואין סיבה לשייכה לליל הסדר דווקא. התבוננות בלוח העברי הקדום מעלה אפשרות שבמדבר, כאשר חל א' דפסח ביום ראשון, ירד ביום שישי מן בכמות שהספיקה לשלושה ימים (ראו להלן). האם יש קשר בין הדברים?

הלוח העברי הקדום

הדעות חלוקות בדבר התיארוך בלוח העברי הקדום. רב סעדיה גאון ורבנו חננאל (להלן: ר"ח) סבורים שהחל מיציאת מצרים ועד לתקנת הלל הזקן נקבע הלוח על פי חשבון מדויק כבימינו, בכלל זה תקנות "לא אד"ו ראש השנה ולא בד"ו ראשון של פסח". ברוח זו כותב ר"ח בשמות יב:ב:

שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היה הענן מכסה אותם יומם ועמוד האש לילה. ולא ראו בכולם שמש ביום, ולא ירח בלילה... ומהיכן היו קובעים החודשים על פי ראיית הלבנה?! אלא בוודאי עיקר המצווה בכתוב, על פי החשבון.

הנהגת קידוש החודש על פי הראייה בימי הלל נועדה לכסות על טעם נסתר כהסבר שו"ת "אבני נזר"¹²:
אך באמת הטעם בעולמות עליונים וחכמים הלבישו הטעם הנסתר בטעם הנגלה. כאשר כתב בספר הקנה בהא דלא אד"ו ראש משום יקרא ומשום מתיא. ובקנה כ' הטעם עפ"י הסוד ואמר שחכמים רמזוהו בהא דיקרא ומתיא והסתירו הסוד ע"ש.

לדעת רס"ג ולדעת ר' יונתן אייבשיץ, הירח לא נצפה כלל בזמן מסע ישראל במדבר סיני בשל אצטלת הענן שמנעה ראייתו. אבל הרמב"ם סבור שהחל מתקופת היציאה ממצרים ואילך נקבע לוח השנה העברי באמצעות קידוש החודשים עפ"י עדות ראייה של המולד.

הלוח העברי על פי שיטת רס"ג מעלה אפשרות שבזמן שהות ישראל במדבר היה צורך במן שיספיק לשלושה ימים ביומו הראשון של פסח בלבד. נקדים ונציין שהמדרשים חלוקים בדבר ירידת המן בחגים.¹³ יש הסבורים שבחגים ירד מן כבימי החול, ואחרים סבורים שכמו בשבת גם בימים טובים לא ירד המן. רוב הפוסקים מצדדים בקיום לחם משנה בימים טובים כבשבת ומניחים שבי"ט לא ירד מן, ובערבי חג ירדה מנה כפולה כבימי שישי. להלן כמה פרטים על החגים:

ראש השנה: חל על פי התורה יום אחד, ולא בימים ראשון ושישי, היינו אינו צמוד לשבת.
יום כיפור: אינו חל בימים ראשון ושישי.

סוכות: הדעות חלוקות אם נחוג במדבר. יש המסיקים מלשון התורה שמצווה זו תלויה בארץ. אחרים מסיקים ממבנה פרשיות המקרא שבהיות ישראל במדבר הם שבתו ביום הראשון ובשמיני של החג והקריבו קרבנותיו. מצוות הישיבה בסוכה וארבעת המינים נהגו רק לאחר הכניסה לארץ ישראל.¹⁴ מכל מקום, היום הראשון והאחרון של החג אינם חלים ביום ראשון ושישי בשבוע.

ראשון של פסח: אינו יכול לחול ביום שישי. ממסכת שבת פז ע"ב עולה שבשנה היחידה שבה הקריבו קרבן פסח במדבר חל ערב פסח בשבת. בסיטואציה זו היה צורך בירידת מן ביום שישי בכמות המספיקה לשלושה ימים: שישי, שבת וראשון.

שביעי של פסח: התורה מלמדת שבשנה השנייה לצאת ישראל ממצרים הקריבו קרבן פסח. חז"ל למדו שקרבן הפסח חדל מאז ועד לכניסה לארץ ישראל. ומה באשר למצוות הנוספות של החג – שביטה בראשון ואחרון ואכילת מצה – האם נהגו במדבר? כאן חלוקות הדעות. יש הסבורים שמקצת דיני החג התקיימו בכל שנות שהות ישראל במדבר.

היום השביעי של פסח יכול לחול ביום שישי אך לא בראשון. קיום חג ביום שישי גורם מתח בין שני כללים: הכלל של אי ירידת מן בחג (לפי השיטה שבמועדים לא ירד מן), והכלל של ירידת מן בחג ביום שישי. איזה משני הכללים תקף במצב זה? התוספות במסכת ביצה ב ע"ב, בעל "בנין שלמה"¹⁵ ור' מאיר-שמחה הכהן מדווינסק¹⁶ מעלים השערה שבמצב זה ירד המן ביום חמישי בכמות שהספיקה לשלושה ימים. סברתם אינה מוכרחת כיוון שהתורה מדגישה כמה פעמים את ייחודיות כפל המן ביום שישי ואינה מציינת שיש חריגים. הדבר מקבל משנה תוקף כיוון שכפל המן היה סמל מוחשי לעם ישראל לייחודיותה האלוהית של השבת.¹⁷ לא מן הנמנע שבשביעי של פסח שחל ביום שישי ירד כפל מן לצורך אותו יום ולצורך השבת, כבשישי.

¹² שו"ת אבני נזר, חלק יו"ד, סימן תסט.

¹³ ראה תוס' ד"ה והיה ביום השישי, מסכת ביצה, ב ע"ב.

¹⁴ ראה י' שביב, "סוכות במדבר", שמעתין, תשמ"ב, כרך יט, מס' 67-68, עמ' 11-14.

¹⁵ ר' שלמה בן ישראל הכהן, בנין שלמה, הלכות שבת, סימן יט, עמ' 50.

¹⁶ ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, משך חכמה, שמ' טז.

¹⁷ האפשרות שבמקצת החגים ירד מן ובאחרים הוא ירד בערבי החג במנה מוגברת עולה במכילתא בפרשת בשלח ובתוספות ביצה ב.

שבועות: החג תלוי בקרבן העומר שהיא מצווה התלויה בארץ. במדבר התקיים החג פעם אחת בלבד, ובו הוסיף משה יום אחד מדעתו, והוא נחוג ביום החמישים ואחד אשר יכול לחול ביום שישי ובשבת אך לא ביום ראשון. כשהחג חל ביום שישי, ירד בו מן כהצעה לעיל ולא נדרשה כמות המספיקה לשלושה ימים. נראה אפוא שערב פסח שחל בשבת הוא המצב היחיד שבו נדרש מן לשלושה ימים. המקורות שבידינו אינם מאפשרים להכריע אם במעמד זה ירדו שלוש מנות מן או רק שתיים והתרחש נס והוא הספיק לשלושה ימים. ר' משה מוויילנא סובר בספרו "בנין שלמה" (סי' יט), שיותר משתי מנות לאדם לא ירדו מעולם, וכשהוצרכו להתקיים ממנו שלושה ימים, אירע נס, ושתי המנות כלכלו את בעליהן שלושה ימים. כך סבור גם ר' מאיר-שמחה הכהן מדווינסק,¹⁸ ואלה דבריו:

ולפי זה אתי שפיר מה שאין מניחין ביום טוב שחל אחר השבת שלושה לחמים כמו שהיה יורד המן לשלושה ימים – שגם ביום טוב לא היה יורד המן... דמה שמניחין לחם משנה הוא על הנס שכל יום אם הותירו הבאיש וירום תולעים, ובשביל קדושת השבת נשאר קיים וזה רק בשבת כי הותירו ויבאש, אבל אחר השבת, כיוון שלא נתקלקל אחר יום השישי, אין עוד ניסיון שאם יניחו אותו אחר השבת יתקלקל כיון שבזה לא הותירו ולא עברו על פי המקום ב"ה ואין הוראת שום נס בזה, לכן אין מניחין ג' לחמים.

לסיום, יש הקבלה בין ירידת המן בכמות שהספיקה לשלושה ימים בחג הראשון של פסח שישראל קיימו במדבר ובין הנחת שלוש מצות בקערת ליל הסדר לפי שיטת רס"ג. יוצאי מצרים נוכחו במדבר בדבר ייחודיות השבת באמצעות כפל המן שירד ביום שישי ולא התליע למחרת. התרחשות הנס גם בחג ובמידה יתרה כשחל ביום א', בכוחה היה להבהיר לבאי המדבר ולדורות שאחריהם את מעמד האלוקי של מועדי ישראל והברכה הנאצלת על שומריהם. אין בידינו לדעת אם בחילופי המנהגים על מספר המצות בליל הסדר יש אבק של מחלוקת קדומה על שיטת התיארוך של הלוח העברי הקדום ועל מספר מנות המן בפסח הצמוד לשבת. ספרי המנהגים מנמקים את מספר המצות בליל הסדר בטעמים אחרים שפורטו לעיל.

ד"ר יוסף קליין
ביה"ס לחינוך

¹⁸ ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, שם.